

УДК 821.161.2 – 31

О. В. Куцевол

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЛЕНІНІАНИ
В ТРИЛОГІЇ ЮРІЯ ШОВКОПЛЯСА „ЛЮДИНА ЖИВЕ ДВІЧІ”**

У соцреалістичній літературі, як відомо, позитивний герой, представлений передусім в образах комуніста, чекіста, комсомольця тощо, втілював найблагородніші риси характеру, був людиною, в якій гармонійно сполучались риси фізичної й духовної досконалості. Утім, справжнім ідеалом уважався образ вождя, зокрема образ Леніна, тому ленініана – одна з провідних ознак літератури соціалістичного реалізму.

Ленініана – основоположна частина тоталітарної культури, яка розгорталась стадіально, демонструючи соціокультурні зміни в ідеологічних орієнтирах тоталітарної країни. З огляду на „одержавлення” культури Леніна виокремлюються три стадії ленініани – рання, сталінська та постсталінська [1, с. 4]. У 1920-х роках, за словами В. Хархун, „домінує міф про безсмертного Леніна, який відкрив перспективу нового світу. Він символічно оприявлений у формулі „Ленін живий!”. У 30-х роках – в епоху розквіту культури Сталіна – твориться міф про мертвого Леніна; у контексті радянської дійсності він побутує лише як символ, передаючи важелі влади Сталіну. У хрущовський період ленініани, позначений активною реінкарнацією образу, здатного подолати культ Сталіна, набуває поширення міф про „сучасного” Леніна...” [2, с. 203].

У своїй творчості Юрій Шовкопляс, відомий український письменник, звертався до досить різних тем і жанрів, розглядав справді актуальні проблеми не лише свого часу, а й загальнолюдські, вічні проблеми. Закономірно, як дитина своєї епохи, прозаїк не міг стояти осторонь тих подій і питань, що турбували його сучасників, тож його творчість не оминула ленініана, яка, щоправда, представлена найбільш виразно лише у трилогії „Людина живе двічі” (1962 – 1964).

Найвизначнішим творчим досягненням письменника вважається саме цей роман. Свого часу твір здобув схвальну оцінку читачів і критики, неодноразово видавався українською та російською мовами, був екранізований на замовлення Центрального телебачення кіностудією імені О. Довженка в 1974 році, у перекладі німецької мовою вийшов у НДР і навіть був висунутий на здобуття Шевченківської премії. Роман „Людина живе двічі” став якісно новим кроком у творчому розвитку прозаїка.

Дослідженням трилогії в різні часи займалися такі відомі радянські критики та літературознавці, як В. Брюгген, З. Голубева, Г. Сивокінь, М. Рудницький, Б. Силін, М. Кенігсберг, О. Дяченко, Н. Черченко, Г. Гельфандбейн, В. Олександров та інші. Їх критичні

розвідки, як правило, були присвячені морально-етичній проблематиці, естетико-філософським засадам твору, особливостям характеротворення, прийомам психологізму. Однак на сьогодні роман „Людина живе двічі” (як і творчість Юрія Шовкопляса в цілому) потребує переосмислення й дослідження з позицій сучасного літературознавства. Отже, у нашій розвідці спробуємо простежити реалізацію концепту лєнініани в трилогії „Людина живе двічі”.

Переважна більшість критиків, літературознавців та колег по перу дали схвальну оцінку роману. Наприклад, В. Добровольський зазначає, що твір „хвилює, підкорює увагу. Книга про хірургів написана з глибоким знанням справи. В ній є, що ми зовемо „вторгненням у життя”, – гострота проблем, яскравість характерів. Майстерною є також композиція роману. Автор розповідає лише про одну добу, а за нею розгортається багаторічне життя героїв, складність їхнього внутрішнього світу і взаємин” [4, с. 2]. В. Олександров підкреслює, що трилогія цікава передусім „оригінальним підходом до сучасної теми, гостротою морально-етичної проблематики, роздумами прозаїка над долею героїв, трактуванням їхнього життєвого обов’язку й особистої відповідальності перед суспільством” [5, с. 126]. Письменник І. Муратов звертає увагу на майстерність автора, яка виявляється „у тонкій передачі яскравої, багатой на думки мови персонажів” [4, с. 2].

Літературна критика майже однотайно відносить роман „Людина живе двічі” до непересічних, яскравих і значних здобутків української прози ХХ століття. Природно, адже письменник торкнувся питань доволі гострих, а філософські та морально-етичні проблеми, що були висвітлені в трилогії, залишаються актуальними і зараз. Проблематика цього талановитого твору неоднозначна та багатогранна, адже за логікою роману кожна людина має шанс на друге життя, на духовне відродження, і лише від неї залежить використає вона свій шанс чи ні. Водночас кожній людині даровано два життя – одне фізичне, матеріальне, від народження і до смерті, а друге – духовне, бо людина продовжує жити у своїх дітях та учнях, у тих людях, кому вона передає свій досвід, у добрих справах і вчинках, які не зникають разом зі смертю фізичної оболонки.

Також для трилогії „Людина живе двічі” характерні тенденції, притаманні радянській літературі 1960-х років, зокрема такі принципи й риси соцреалізму, як соціалістичний гуманізм, лєнініана, ідейність, дидактизм. Прикметно, що у творі майже немає згадок про партію, однак, наприклад, зустрічаються спогади про революційні події. Так, Федір Іполитович Шостенко, відтворюючи у пам’яті свою молодість, пригадує: „Марксистських гуртків, усіляких партійних груп в університеті Федь спершу тримався осторонь, хоч і вважав, що самодержавство – давно віджилий державний устрій. Але, гадав він, життя все одно йде собі вперед, і царський престол невдовзі сам повалиться. Та замість сидіти вечорами над грубезними томами

„Капіталу” або доходити до суті нескінченних суперечок між кадетами, есерами, більшовиками, меншовиками, національними демократами, соціалістами-федералістами, анархістами тощо – назви та програми їхні лише ти, господи, відаєш, – чи не краще сумлінно вчитися на лікаря? Народові від цього користі буде більше” [6, с. 117].

Натомість згадки про В. Леніна та його діяльність більш яскраво виражені у романі, хоча і не переобтяжують його. Закономірно, адже постсталінська міфотворчість активно експериментує з історизмом, тобто із часом. Прокламується програмний естетичний принцип, за яким „усе, що стосується Леніна, становить неабиякий інтерес, має бути відкрито і збережено” [3, с. 57].

Поетизація стосунків Леніна як тоталітарного абсолюту й народу, який свято сповідує його ідеї, – основна мета ленініани кінця 50-х – 70-х років (А. Бортняк „Ходаки до Леніна”, Б. Олійник „У Леніна”, М. Чернявський „Ходили у гості до Леніна” тощо) [1, с. 10]. Тож ленініана цього періоду переосмислює всі етапи життєвого шляху та діяльності вождя.

Слід зауважити, що у творчому доробку Юрія Шовкопляса немає творів присвячених виключно постаті В. Леніна, однак саме у трилогії „Людина живе двічі” письменник звертається до цього образу, хоча і побіжно. Уривок з роману добре ілюструє цю тенденцію, що пов’язана зокрема зі старшим сином професора, який „народився в дні, коли країна боляче переживала смерть Володимира Ілліча Леніна... Бути гідним даного йому імені стало для хлопця законом” [6, с. 58]. Проте двадцятиоднорічний син Шостенка загинув дев’ятого травня 1945 року в останньому бою на північній околиці Праги, хоча мріяв про фізико-математичний факультет університету. Таким чином, автор намагається показати те, що пам’ять народу про вождя безсмертна, адже Шостенко, даючи ім’я Володимир своєму сину, символічно ніби продовжує справу В. Леніна.

Варта уваги деталь: дія роману відбувається за три тижні до ХХ з’їзду партії, тож, природно, що, перш за все, твір Юрія Шовкопляса приваблює художнім розкриттям тих колосальних психологічних зрушень, які викликав згаданий з’їзд партії. Трилогія „Людина живе двічі”, як зазначає В. Фащенко, „цікаве з цього погляду явище... Перетворення талановитого хірурга Шостенка в маленький культ, який скоує творчі сили його колег і учнів, наростання в колективі протесту і пошуки правильних взаємин...” [7, с. 3].

Письменник не ілюструє, а досліджує складні людські характери і людські долі. Ніде в романі Юрій Шовкопляс не вдається до авторських ліричних відступів чи коментарів. Лише в останній частині трилогії автор, використовуючи внутрішній монолог Шостенка, звертається безпосередньо до теми культу особи Сталіна і відповідно до постаті В. Леніна. Свідченням цього є уривок з роману: „Ти гадаєш, буцімто щиро вірив, що Сталін іде ленінським шляхом. Інакше, мовляв, не

розгорнулось би так широко в країні соціалістичне будівництво, не розгромила б Радянська Армія вимуштрувані й механізовані гітлерівські орди, не визволила б пів-Європи з-під капіталістичного ярма, не оволоділи б наші вчені таємницею атома. І в те вмовив себе повірити, що колишні Ленінові соратники не були б виключені з лав партії, не оголосили б їх ворогами народу, не загинув би дехто з них не своєю смертю, якби zostалися вони вірні ленінським заповітам. Навіть, коли почали повертатися беззаконно заслані, не знайшлося в тебе часу, щоб поміркувати: а чи могла гола воля Сталіна, саме його слово, хоч і оспівані вони в багатьох піснях, так швидко відбудувати зруйноване війною, розпочати комуністичне будівництво. Виведені з-під народної критики керівники сталінської школи та бездушні гвинтики на це не здатні” [8, с. 225].

Досить різко розмірковує Юрій Шовкопляс і про Сталінську епоху, і про роль народу в побудові „світлого майбутнього”: „Створену Леніним партію почали йменувати й партією Сталіна. Час – сталінською епохою. Визначних людей – ученими, полководцями, керівниками або ще кимось сталінської школи. А просто люди, хоч саме вони будували соціалізм, перемогли фашизм, дістали дивну назву: непомітні гвинтики” [8, с. 224].

Закономірно, що оприлюднена М. Хрущовим інформація про злочини і репресії та розвінчання культу особи Сталіна раптово порушили всі стандарти та стереотипи мислення і сприйняття близького історичного минулого, яке уособлювалось в непогрішимому „вождеві народів”. Тоталітарна система руйнувала одного ідола задля самозбереження за допомогою ще натхненнішого обожнювання засобами „оновлення”, „очищення” від начебто вульгаризаторського „забруднення” першого ідола – самого творця системи [9, с. 146]. Як слушно зауважує М. Жулинський, „демонтаж одного з центральних символів імперії не відбувся б так успішно, якби не було зразу ж заявлено, що визначальний і єдиний тепер символ комуністичного режиму не тільки не порушується, а навпаки утверджується як головна особа комуністичної монорелігії. Надалі ніхто не сміє зазіхати на ідеологічну „богорівність” із Леніним – його образ очищений тепер від символічних „накладань” на його божественний лик інших профілів” [9, с. 146].

Радянська література використовує багато способів для реалізації ідеї безсмертя. Тоталітарна свідомість, утілюючи проект безсмертя Леніна, наголошує на його присутності, участі у формуванні тоталітарних основ буття. Ідея безсмертя реалізується через суспільний сенс життя людини: безсмертя Леніна в безсмерті народу, який, утілюючи заповіді вождя, заперечує цим його смерть [10, с. 37]. Природно, що і Юрій Шовкопляс у творі розмірковує про те, що в „кожному радянському серці, незважаючи ні на що, жив той, кого дав людству російський народ, до кого тяглися, тягнуться й завжди будуть

тягнутися сподіванки всіх знедолених на цій планеті, – в усіх серцях жив Ленін. І, гадаючи, що Сталін – найвірніший і найдалекозоріший серед них лєнінець, радянські люди не помічали, що останніми роками, особливо після війни, Сталін щодалі менше дбав про невпинне зростання Ленінового капіталу, як розуміє ці слова Федір Іполитович. Зовсім інше мав на меті Сталін: тільки б вважали його всі за батька народного, за корифея науки, за генія людства! Стільки з'явилося по містах і селах різних пам'ятників і самому Сталіну, і отій сталінській епосі” [8, с. 225].

Отже, на прикладі роману „Людина живе двічі”, бачимо, як розвінчання культу особи Сталіна вплинуло на літературу того періоду. Дійсно, адже невід'ємною особливістю прози 1960-х років було засудження культу особи Сталіна та возвеличення Леніна, оспівування його у творах як абсолюту й вічного ідеалу, адже Ленін, за логікою радянського мистецтва, – це „вже не друге життя. Ленін – це безсмертя” [8, с. 223]. Ідея безсмертя Леніна виявляється в безсмерті народу, який утілює заповіти вождя і водночас заперечує цим його смерть. Окрім того, зважаючи на час написання твору і характерні тенденції радянської літератури тієї доби, а також на особливості відповідного історичного часу, що мали безперечний вплив на формування таланту письменника, для трилогії „Людина живе двічі” притаманне заміщення образу Й. Сталіна В. Леніном, безсмертним ідеалом.

Список використаної літератури

- 1. Хархун В.** Літературний канон лєнініани / Валентина Хархун // Слово і час. – 2008. – № 8. – С. 3 – 12.
- 2. Хархун В.** Соцреалістичний канон: генеза, розвиток, модифікації / В. Хархун. – Ніжин : ТОВ „Гідромакс”, 2009. – 508 с.
- 3. Пискунов В.** Советская лєнініана (образ Лєніна в советской літературе) / В. Пискунов – М., 1970. – 95 с.
- 4. Брюгген В.** Вторгнення в сучасність. Обговорення нового роману Ю. Шовкопляса / Володимир Брюгген // Літературна газета. – 1961. – 8 грудня. – С. 2.
- 5. Олександров В.** Майстер психологічної прози. До 80-річчя з дня народження Юрія Шовкопляса / Володимир Олександров // Прапор. – 1983. – № 2. – С. 125 – 126.
- 6. Шовкопляс Ю.** Людина живе двічі : [роман] / Ю. Шовкопляс. – К. : Радянський письменник, 1962. – 436 с.
- 7. Фащенко В.** Ситуація, думка, характер / В. Фащенко // Літературна Україна. – 1963. – 5 лютого. – С. 3.
- 8. Шовкопляс Ю.** Лікарю, вилікуй себе самого! / Ю. Шовкопляс. – К. : Радянський письменник, 1964. – 363 с.
- 9. Жулинський М.** Люди, що виривалися із обмежень звичності / Микола Жулинський // Слобожанщина. – 1996. – № 3. – С. 145 – 185.
- 10. Хархун В.** Лєнініана як естетичний проект / Валентина Хархун // Слово і час. – 2008. – № 7. – С. 33 – 43.

Куцевол О. В. Реалізація концепту ленініани в трилогії Юрія Шовкопляса „Людина живе двічі”

У статті досліджено реалізацію ленініани в трилогії „Людина живе двічі”. Роман Юрія Шовкопляса приваблює художнім розкриттям тих колосальних психологічних зрушень, які викликав XX з’їзд партії. У творі простежується тенденція, характерна для 1960-х років, тобто представлення образу Леніна як абсолюту, безсмертного ідеалу. Дослідниця, розглядаючи означену проблему, наголошує на характері й особливостях відповідного історичного часу, що мали безперечний вплив на формування таланту письменника.

Ключові слова: ленініана, трилогія, безсмертя, абсолют, соціалістичний реалізм, монолог.

Куцевол О. В. Реализация концепта ленинианы в трилогии Юрия Шовкопляса „Человек живет дважды”

В статье исследована реализация ленинианы в трилогии „Человек живет дважды”. Роман Юрия Шовкопляса привлекает художественным раскрытием тех колоссальных изменений, которые вызвал XX съезд партии. В произведении прослеживается тенденция, характерная для 1960-х годов, то есть представление образа Ленина как абсолюта, бессмертного идеала. Исследовательница обращает внимание на характер и особенности соответствующего исторического времени, которые имели несомненное влияние на формирование таланта писателя.

Ключевые слова: лениниана, трилогия, бессмертие, абсолют, социалистический реализм, монолог.

Kutsevol O. V. The realization of leniniana concept in Yuri Shovkoplyas' trilogy „Man lives twice”

In article the realization of leniniana in the trilogy „Man lives twice” was researched. Yuri Shovkoplyas' novel attracts by artistic opening of colossal changes, which XX party congress caused. In work the tendency traced, which characterized 1960^s, that is the presentation of Lenin image as absolute, immortal ideal. The researcher outlines the character and peculiarities of the appropriate historical time, which had undoubted influence on the forming of writer's talent.

Key words: leniniana, trilogy, immortality, absolute, socialist realism, monologue.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Лапко О. А.